

«Βίλλα Καπαντζή Θεσσαλονίκης: Μορφολογικά
και κατασκευαστικά στοιχεία του
εκλεκτικισμού»

Νεοκλασική Πόλη και Αρχιτεκτονική Πρακτικά
Πανελληνίου Συνεδρίου (2-4-.12.1983)
Σπουδαστήριο Ιστορίας Αρχιτεκτονικής Θεσσαλονίκη
1984
σ. 259-267

"ΒΙΛΛΑ ΚΑΠΑΝΤΖΗ" ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ: ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΚΑ ΚΑΙ ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΟΥ ΕΚΛΕΚΤΙΚΙΣΜΟΥ.

Των: Γ.Π.Μάρβα - Σ.Ν.Στεφάνου
Αρχιτέκτονα-Καθηγητή Α.Π.Θ. Αρχιτέκτονα - Αναστηλωτή

Η "Βίλλα Καπαντζή", ένα από τα χαρακτηριστικά κτίρια του Εκλεκτικισμού, χτίστηκε το 1897 από τον Αχμέτ Καπαντζή. Μετά τους Βαλκανικούς πολέμους χρησιμοποιήθηκε για να εγκατασταθεί εκεί ο Έλληνας πρόλογος Νικόλαος. Σήμερα ανήκει στην Εθνική Τράπεζα Ελλάδος. Για αρκετό χρονικό διάστημα στεγάστηκαν στη "Βίλλα Καπαντζή" το Ε' και αργότερα το Η' Γυμν. Αρρένων. Μετά το 1970 το κτίριο παραμένει ακατοίκητο με αποτέλεσμα να καταστραφεί και να κλαπεί μεγάλο μέρος από τα σημαντικά ξυλόγλυπτα, σφυρήλατα κ.ά. στοιχεία, θέματα και μοτίβα του διακόσμου του.

Η παύση της σημερινής ιδιοκτησίας να αξιοποιήσει το κτίριο μετατρέποντάς το σε Πινακοθήκη, μας έδωσε την ευκαιρία να ασχοληθούμε με τη γενικότερη μελέτη του μέρους της οποίας αποτελεί και η σύνταξη αυτή ανακόινωση.

Στην περίοδο του τέλους του 19ου και των αρχών του 20ου αι. οι ακμάζουσες αστικές οικογένειες της Θεσσαλονίκης είχαν κατασκευάσει μια σειρά κατοικίες κατά μήκος της τότε παραλίας, της σημερινής Β. Όλγας, συχνά συναγωνιζόμενες στην επίτευξη εντυπωσιακών αποτελεσμάτων. Βέβαια ο Εκλεκτικισμός που κυριαρχούσε αυτή την περίοδο έδινε την δυνατότητα μεγάλης στυλιστικής ποικιλίας. Εύκολα όμως αναγνωρίζεται η ύπαρξη κοινών κανόνων μιας λίγο - πολύ τυποποιημένης κατασκευής στα πάρολα αυτά των κτιρίων.

Σ' αυτά τα πλαίσια η "Βίλλα Καπαντζή" αποτελεί ένα χαρακτηριστικό δείγμα του Εκλεκτικισμού της Θεσσαλονίκης, όπου συναντούμε τυπικά μορφολογικά και κατασκευαστικά στοιχεία αλλά και την στυλιστική μηχανία και την γενικότερη αβεβαιότητα της περιόδου.

Η "Βίλλα Καπαντζή" κατασκευάστηκε σε οικόπεδο έκτασης περίπου 4 στρεμμάτων, παραθαλάσσια. Έτσι η Δυτική όψη, σήμερα κύρια στην περίοδο κατασκευής του κτιρίου ήταν ορατή μόνο από την θάλασσα.

Αποτελείται ουσιαστικά από δύο κτίρια που συνδέονται μεταξύ τους, το κυρίως κτίριο κατοικίας και τον πύργο, για τον οποίο λέγεται ότι κατασκευάστηκε έπειτα από απαίτηση του Αχμέτ Καπαντζή προς τον μηχανικό του, για να μην υστερεί η Βίλλα του από την λίγο πριν τελειωμένη κοντινή της, όπου σήμερα στεγάζεται ο Ερυθρός Σταυρός.

Το κυρίως κτίσμα έχει γενικές διαστάσεις: πλάτος 16,50 μέτρα, μήκος 19,00 και ύψος από το έδαφος ως την κορυφή της στέγης 18,00 περίπου μέτρα. Χωρίζεται σε τρεις ομοιαστικά ορόφους, ημιυπόγειο, ισόγειο υπερασφισμένο και α' όροφο. Ορισμένοι χώροι κάτω από την στέγη χρησιμοποιήθηκαν σαν σοφίτες.

Ο πύργος αντίστοιχα έχει πλάτος 4,40, μήκος 6,60 και ύψος 22,0 μ. περίπου και περιλαμβάνει τέσσερις ορόφους πάνω από τη στάση του δαπέδου ισόγειου, ενώ ως το ύψος αυτό το υπέργειο τμήμα του είναι ανοικτό. Το κτίριο είναι διατηρημένο γενικά σε καλή κατάσταση, αν εξαιρέσουμε την καταστροφή των γύλλων των ανοιγμάτων του με τα παντζούρια και ενός τμήματος της στέγης.

Ως προς τις λειτουργίες των διαφόρων χώρων του σημειώνουμε τα εξής: Το υπόγειο είχε χρήσεις βοηθητικές (μαγειρεία, αποθήκες, κλπ.) ενώ στο ισόγειο βρίσκονται οι χώροι υποδοχής και διαμέρευσης, (όπου και ο κεντρικός χώρος) (εικ. 1) Η κύρια είσοδος του κτιρίου βρίσκεται στην πλευρά της σημερινής οδού Β. Όλγας 109.

Λειτουργικά η κάτοψη του ισόγειου διατρέχεται πάλι σε δύο ενότητες, τους χώρους κύριας χρήσης και τους βοηθητικούς, ενώ η ίδια οργάνωση υπάρχει και στην α' όροφο, όπου βρίσκονταν οι ιδιωτικοί χώροι. Τέλος (εικ. 2) στη στέγη του κτιρίου

βρίσκονταν σφίτες και αποθηκευτικοί πιθανόν χώροι που επικοινωνούν με τη σκάλα υπηρεσίας. Ο επί πλέον όροφος του πύργου συνδέεται εδώ με ιδιαίτερη σκάλα που οδηγεί σ' ένα πατάρι.

Το συμμετρικό και κλειστό σχήμα της κάτοψης δίνει και το κατασκευαστικό σύστημα του κτιρίου* δημιουργείται έτσι ένας σταθερός υαρέας, ικανός να παραλάβει σημαντικές οριζόντιες αθήσεις λόγω της ομοιόμορφης συμπεριφοράς του κατά τους άξονες συμμετρίας από την μια μεριά και λόγω της σύμπτωσης των κέντρων βάρους και συμμετρίας από την άλλη. Τα φέρον σύστημα είναι οι περιμετρικές και εγκάρσιες τοιχοποιίες και ένας κεντρικός πυρήνας από πλοσός, ατόλους και τοίχους.

Εντύπωση προκαλεί ότι (εικ.1,2) δεν εμφανίζεται οριζόντιο περιμετρικό δέσιμο των τοίχων (πουντρέλια, σαινάζ ή ελκυστήρες), εκτός αν τέτοιο θεωρηθεί η διαφοροποίηση της δόμησης της τοιχοποιίας στις στάθμες διαμόρφωσης των κορινθιακών που διαχωρίζουν τους ορόφους.

Η σιγουριά που έδινε η μορφή του υαρέα και η φύση της κατασκευής οδήγησε τους κατασκευαστές να μη χρησιμοποιήσουν οριζόντιο δέσιμο ούτε στην τοιχοποιία του πύργου που φτάνει στα 15,0 περίπου μέτρα πάνω από το πάτωμα του ισόγειου του. Τα προβλήματα βέβαια δεν άργησαν να εμφανιστούν. Ήταν κοσμητήθηκε εκ των υστέρων σύστημα ελκυστήρων για τη συγκράτηση της τοιχοποιίας του πύργου στη στάθμη όπου τελειώνουν τα τοξωτά παράθυρα του τελευταίου ορόφου του. Οι τοιχοποιίες είναι συνεχείς και αμειγείς και όπου διατρανώνται από ανοίγματα δεν υπάρχει πρέκι αλλά χαμηλωμένο τόξο από τούβλα (εικ.8). Το χαμηλωμένο τόξο από τούβλα χρησιμοποιείται και για να γεφυρώσει τις αποστάσεις μεταξύ των πουντρέλιών στο πάτωμα του ισόγειου. Εδώ είναι και το μόνο σημείο όπου χρησιμοποιούνται οι σιδηροδοκοί, συνδεδεμένες με μεγάλα μπουλόνια ώστε να δημιουργήσουν ένα συνεκτικό και ελαφρό πάτωμα. Τα υπόλοιπα πατώματα είναι κατασκευασμένα με ξυλοδοκούς. Ξυλοδοκοί χρησιμοποιούνται και στη στέγη.

Ο ρόλος της διαφοροποίησης και διάκρισης των χώρων ανατίθεται στον διάκοσμο, μια και η περίκεντρη διάταξη της κάτοψης δεν ευκολύνει κάτι τέτοιο.

Ο διάκοσμος βασίζεται στη διαφοροποίηση κυρίως των δαπέδων, των κουρασμάτων και των οροφών, ενώ ορισδήποτε σημαντικό ρόλο θα έπαιζαν τα κινητά στοιχεία του, που δυστυχώς δεν ούθησαν.

Η διαφοροποίηση των δαπέδων γίνεται με τη χρήση μαρμάρου στις εισόδους, στις τουαλέτες και στο κλιμακοστάσιο, παρκέ σταυς χώρους υποδοχής και σανιδώματος στους υπόλοιπους.

Η διάκριση των χώρων τονίζεται κυρίως με τις οροφές και τις επενδύσεις των κατακόρυφων επιφανειών. Οι γωνιακές προεξοχές της κάτοψης αποκτούν ιδιαίτερο χαρακτήρα και τονίζονται με τη χρήση ταμπλαυτής boiserie και ξυλόγλυπτης διακόσμησης. Κάθε χώρο στα ισόγεια έχει διαφοροποίηση στα μοτίβα της boiserie που επαναλαμβάνονται όμοια στις επενδύσεις κάτω από τα παράθυρα καθώς και στις επιφάνειες των θυροφύλλων.

Το κλιμακοστάσιο αποκτά μνημειακό χαρακτήρα και κοσμηθεί με ξύλινες επενδύσεις στις κάτω όψεις των διακλαδώσεων της κλίμακας, με καλάδουλεμένο κυγκλίθωμα και περίτεχνα ψευδατικά, από τα οποία ελάχιστα ούθησαν.(εικ. 9).

Οι επιφάνειες των οροφών, εκτός από εκείνη του κεντρικού χώρου του ισόγειου, έγιναν στο σύνολό τους από σαβά πάνω σε υπαύατι. Στους κύριους χώρους ισόγειου και ορόφου οι οροφές κατά μαρτυρίες ήταν στο σύνολό τους ζωγραφισμένες. Σήμερα ούζονται μόνο δείγματα. Μόνο μια παράσταση στον όροφο παραμένει άθικτη, ενώ οι άλλες έχουν λίγες έως πολλές ζημιές, επιτρέπουν όμως την διαπίστωση της διαφοροποίησης του ύψους των διακόσμησης τους κατά χώρο και τη σύνδεσή τους με διαφορετικές ιστορικές περιόδους. Θείνεται ότι η μεταγενέστερη χρήση του κτιρίου σαν γυμνάσιο ούθησε καθοριστική για την τύχη των ζωγραφικών απεικονίσεων στις οροφές του.

Ο τονισμός του άξονα, ο διαχωρισμός των οροφών και η συνολική διαίρεση σε βόαη, κορμό, στέγη αποτελούν το σύστημα οργάνωσης των όψεων.

Στο σύστημα αυτό έρχονται να ενταφθούν τα ανοίγματα ακολουθώντας χαράξεις και αναλογίες χρυσής τομής. Ο τονισμός του άξονα γίνεται με έξαρση του μεσαίου τμήματος της δυτικής όψης (εικ.4), ενώ στην νότια έχουμε ευρύτερα τα αξονικά ανοίγματα (εικ.3) και στη βάση ο τονισμός επιτυγχάνεται με τον πάγκο (εικ.5).

Οι άραφες διαχωρίζονται στη στάση των παυμάτων με κορνίζωμα διαφορετικής διατομής για κάθε άκρο. Το σύνολο τέλος της όψης στη βάση του (υπέργειο τμήμα του υπογείου) παίρνει μια διαμόρφωση απαιρητική της τοιχοποιίας "ρουστική", οι άραφες έχουν λεία τοιχοποιία, ενώ η στέγη διαφοροποιείται με την έντονη προεξοχή της και τη χρησιμοποίηση φουρτουσιών. Τα "αετώματα" της σταυρ άξονος της Α. και Δ. (εικ.4,6,7) όψης και στις γωνιακές απολήξεις του κτιρίου υπογραμμίζουν τον τονισμό των αξόνων. Το ίδιο επιδιώκεται και με τα κυκκλιδώματα.

Τα παράθυρα τέλος, πλην των αξονικών, στις δύο όψεις Α. και Δ., διαφοροποιούνται με πλαίσια ίδιου διατομής και παδιό, ενώ διαφοροποιούνται στο ισόγειο και τον άραφα με την χρήση διαφορετικής μαρκίζας στην επίστευή τους. Παρ'όλα αυτά έχουν κοινό στοιχείο τους την χρησιμοποίηση τοξωτών υπέρθυρων. Τέλος στα παράθυρα του υπογείου συναντάμε διαφορετικό πλαίσιο. Ο πάγκος διαφοροποιείται με άλλους ρυθμούς και μορφές. Οι τρύπαρες όψεις του κρύβονται και δείχνονται τρεις (ή δύο, αν δεχτούμε τον διαχωρισμό με τη χρήση "ρουστική"), ενώ τονίζεται το ύψος του με τη χρήση νευρώσεων, (με μορφή παραστάδων), στην πρόσοψη καθώς και με τα ήπια τοξωτά ανοίγματα. Η παικιλία διεκρινέται με τα δίλαβα οξυκόρυφα γαθηικά παράθυρα των στενών άξων στο ισόγειο, ενώ στο βορεινό παράθυρο του ίδιου ορόφου εμφανίζεται το χαμηλωμένο τόξο του κυρίας κτιρίου. Βλέπουμε όμως την τριπλή διαίριση να διατηρείται και εδώ.

Η διαφοροποίηση στο χρώμα που εμφανίζεται σε παλιές απόψεις της Βίλλας, σε συνδυασμό με την διερεύνηση των στρωμάτων βάσης, επέτρεψε την αποκατάσταση της χρωματικής οργάνωσης της όψης στην αρχική της φάση (εικ.7). Είναι γενική η χρήση του χρώματος μπλε της ύψης εκτός του ορόφου της πρόσοψης, που διαφοροποιείται και τονίζεται με κόκκινο στα πλευρικά τμήματα και γκριζο στο ενδιάμεσο τμήμα του. Τα προεξέχοντα κομμάτια της τοιχοποιίας έγιναν σε λαδί χρώμα (ώχρα-μαύρο) ενώ τα ξύλινα στοιχεία της στέγης σε απόχρωση ξύλου με λαδομπογιά. Τα φύλλα ασφαλείας δεν διατηρούν ίχνη χρώματος αλλά πιθανότατα θα πρέπει να είχαν τόνο προς την απόχρωση του ξύλου.

Η χρωματική αυτή οργάνωση με τον τονισμό των προεξοχών δημιουργεί ένα πλέγμα μέσα στα οποία εντάσσεται και ενσωματώνεται η μεγάλη παικιλία μορφών και διαταμών, που εμφανίζεται στις όψεις.

*

Η συμμετρία είναι μια βασική συνθετική αρχή με έντονα αισθητή την παρουσία της στο κτίριο. Το περίκεντρο σχήμα της κάτοψης ορίζει σαφέστατα άξονες συμμετρίας, που γίνονται επίπεδα συμμετρίας με τους κατακόρυφους άξονες των άκρων.

Η αρχή της συμμετρίας επιβάλλει την παρουσία ανοιγμάτων με συγκεκριμένη μορφή και διαστάσεις σε θέσεις όπου δεν εξημερεύουν λειτουργικές ανάγκες έτσι ώστε να κλείνονται εντελώς ή μερικά ορισμένα απ'αυτά.Γίνεται προσπάθεια να διασκεδαστεί η συμμετρία στην κάτοψη με την διαφοροποίηση του Β.Δ. χώρου και την προβολή του στις Β. και Δ. όψεις (εικ.1,2,4,5), ενώ στα ίδια πλαίσια μπορούμε να εντάξουμε την παρουσία τόσο πλήθους στοιχείων λεπτομέρειας και διακόσμησης στις άψεις και στον εσωτερικό χώρο, που προσελκύουν την προσοχή του παρατηρητή από την συμμετρική διάταξη.

Ακόμη στην συνολική σύνθεση βλέπουμε ότι ο πάγκος εντάσσεται χωρίς συμμετρικό συζυγές, τονίζοντας κάποιον κατακόρυφο άξονα, και παρ'όλα αυτά η σύνθεση ισορροπεί.

Μια άλλη αρχή οργάνωσης της αρχιτεκτονικής σύνθεσης είναι η διαίρεση σε βάση, κυρίως κορυφώ διόροφο και στέγη. Δεν είναι όμως αρκετά σαφής γιατί συνυπάρχει με το αντίβαρο της: στο κυρίως κτίριο υπερυψώνεται ο κεντρικός χώρος με χωριστή στέγη, ενώ η βάση του πάγκου υπερυψώνεται σε προσόες και κίονες.

Είναι σαφές, λοιπόν, η τάση αμφισβήτησης παραδεδομένων, δοκιμασμένων και επιτυχημένων αρχών σύνθεσης που χρησιμοποιήθηκαν με σημείο αναφοράς το κλασικό πρότυπο στον Κλασικισμό, όπως είναι εμφανής και η αδυναμία της απελευθέρωσης από αυτούς ή η ολοκληρωτική άρνηση τους.

Η σύγχυση που δημιουργείται από μια τέτοια κατάσταση, η συγχάνια και το αδιέ-

ζοδο εκαρδίζονται, μπορούμε να πούμε, με ένα πνεύμα ελευθεριότητας και ίσως ειρωνίας που χαρακτηρίζει την επιλογή των επιμέρους στοιχείων της σύνθεσης, όπως ανοιγμάτων, λεπτομερειών κατασκευής καθώς και την σύζευξη ετερόκλητων μορφών και στοιχείων.

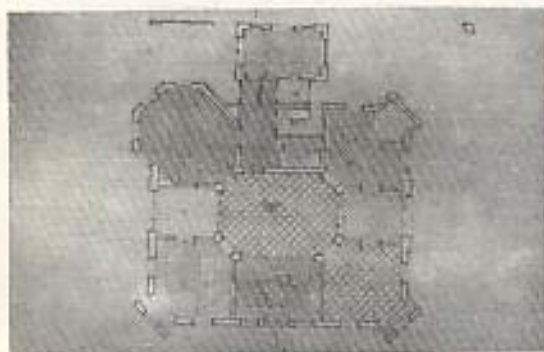
Από την άλλη πλευρά δεν μπορούμε να παραβλέψουμε την παρουσία ενός ορθολογισμού και ενός πνεύματος ειλικρίνειας. Βλέπουμε ότι η κατασκευή (ποιήματα και διαμορφώσεις τοιχοδομής στη στάση αυτή) εμφανίζεται με τη μορφή κωνιζών, που διακρίνουν τους άραφους. Επίσης οι θελυτές κατασκευές των υπέρθυρων δηλώνονται στις όψεις με τα ταξωτά στοιχεία.

Τέλος, οφείλουμε να υπογραμμίσουμε την χρωματική οργάνωση σαν ένα στοιχείο σύνθεσης της εποχής αυτής με το μέλλον. Το οπτικό πλήγμα, που δημιουργείται με τον τονισμό των στοιχείων της όψης που προεξέχουν έχει ένα άλλο ενοποιητικό για την σύνθεση, αποκρύπτει την συμμετρία, επιτρέπει την ένταση διαφορτικών μεταξύ τους στοιχείων στο σύνολο και επιπλέον ορίζει κέντρο.

Κρίνοντας στο σύνολο του το έργο, βλέπουμε να συνυπάρχουν στην ίδια σύνθεση αρχές αντιθετικές και αλληλοαναιρούμενες, που τα συνδέουν με το παρελθόν άμεσα και άμυελο. Παράλληλα διακρίνουμε ένα πνεύμα κριτικό και ορθολογικό να το συνδέει με εκφράσεις του μέλλοντος. Παρελθόν και μέλλον είναι οι άξονες μέσα από τους οποίους η κοινωνία του τέλους του 19ου αιώνα αναζητεί διεξοδα και έκφραση, για μακρό διάστημα. Στη Βίλλα "Καπαντζή" παρβάλλονται αντιθέσεις και προθέσεις αυτής της περιόδου με ενάργεια. Χωρίς να εξαντλείται η ανάλυση αυτού του κτίσματος στα στενά όρια αυτής της ανακοίνωσης, μπορεί να λεχθεί ότι αυτό και άλλα παρόμοια κτίρια της Θεσσαλονίκης της ίδιας εποχής εικονογραφούν τις δυνατότητες και τις αδυναμίες του Εκλεκτικισμού, που κι εδώ έδωσε δείγματα αρκετά και σημαντικά προτού εγκαταλειφθεί ως στυλιστικό ιδίωμα λίγες δεκαετίες αργότερα.

Βιβλιογραφία:

- Ν. Μουτσόπουλου: Αρχοντόσπιτα της Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1976
Ν. Μουτσόπουλου: Θεσσαλονίκη 1900-1917, Μέγας, Θεσ/νίκη 1980.
Σπ. Β. Μαρκεζίνη, Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος, 1828-1964, Πάπυρος 1966, τόν. Γ', σελ. 192.
Β. Δημητριάδη, Τοπαγραφία της Θεσσαλονίκης κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας 1430 - 1912, Θεσ/νίκη 1983
Απ. Παπαγιαννόπουλος, Ιστορία της Θεσσαλονίκης, Θεσ/νίκη 1982, σελ. 364

Εικ. 1:
κάτωψη ισογείου

Εικ.2: κάτωψη α' όροφου με
προβολή των οροφών

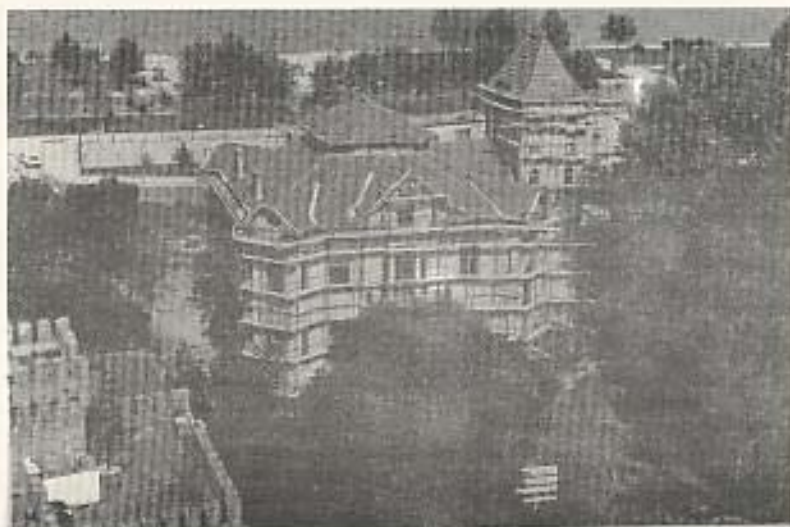
Εικ. 3:
Γενική άποψη της
Βίλλας Καπαντζή
(από τον Νότο)

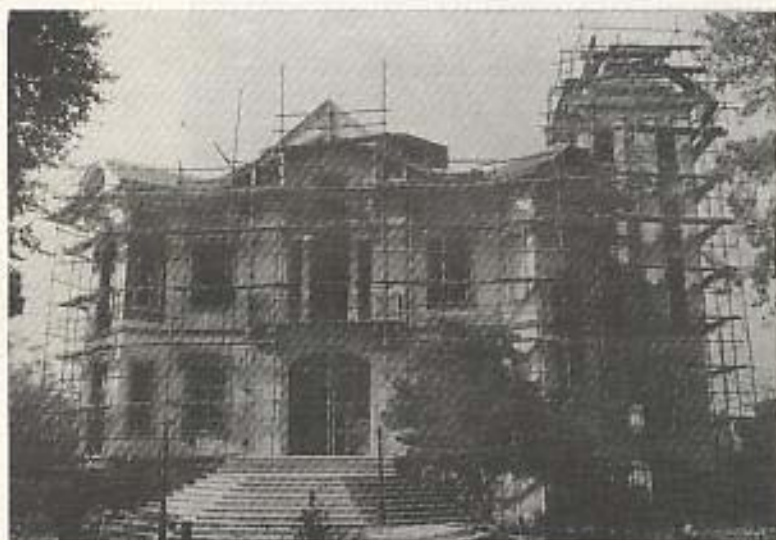
Εικ. 4:
Δυτική όψη (προς την θάλασσα) της Βίλλας Καπαντζή

Εικ. 5: Βορεινή όψη της Βίλλας Καπαντζή

Εικ. 6: Ανατολική όψη της Βίλλας Καπαντιζή (από την Β. Όλγας).

Εικ. 7: Αποκατάσταση χρωματικής οργάνωσης της πρόσοψης (δοκιμή).

Εικ. 8: Αετομέρεια εσωτερικού χώρου

Εικ. 9: Αετομέρεια κλιμακωτασίου

VILLA KAPANTZI, THESSALONIKI, FORMAL AND STRUCTURAL ASPECTS OF ECLECTICISM

by G.P.Lavas and S.N. Stefanou

(Summary)

The mansion is built in 1897 by Ahmet Kapantzi. During the Balcan-war (1912-14) it has been used as a residence by Prince Nikolas of Greece and later by Venizelos - Danglis - Countouriotis. For the last ten years the building was not been used. Meanwhile it is now under study in order to be restored and reused as a Gallery by its owner, the National Bank of Greece.

The structural system of the building consists of iron beams. Its architectural design shows the use of the classical principles of composition as well as its deviation from them. So an effort towards symmetry is obvious in general and in every detail. However, the whole organization lacks symmetry, while an effort had been made to change the image of a four-floor tower into a two-floor one. On the other hand, a rationalistic trend makes clear the existence of the module used here, i.e. by using the colour diversifications or by underlying the vaulted structures of the openings at the facades.

This building seems to be a typical example of Eclecticism in Greece trying to achieve an architectural expression concerning a structural system which displays wide-open possibilities and which, also, shows its contradictions at the formal level.